

ВІЙНА ЯК КАТАЛІЗАТОР ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: АНАЛІЗ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЛІТАРНО-ФІСКАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ЧАРЛЬЗА ТІЛЛІ

Пиголенко І. В.,
*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-3612-3243
pigolenko@gmail.com*

Август С. М.,
*аспірант кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0009-0003-4008-5387
august.stas@gmail.com*

У статті розглядається питання впливу війни на процеси формування та зміцнення державних інституцій. У рамках мілітарно-фіскальної теорії Чарльза Тіллі та її сучасних інтерпретаціях, автори аналізують, за яких політичних, соціальних і ресурсних умов війна може виступати каталізатором державотворення.

У роботі робиться спроба по-новому концептуалізувати мілітарно-фіскальну теорію, доповнивши її аналізом умовного характеру впливу війни. Здійснено узагальнення різних країн та історичних періодів, щоб виявити закономірності: чому в одних випадках війна приводить до бюрократичного зміцнення і національної консолідації, а в інших – ні.

Дослідження має актуальність для розуміння траєкторій державного розвитку в умовах сучасних конфліктів та війни в Україні, зокрема.

На прикладі порівняльного аналізу кейсів африканських країн (Руанда і Сомалі) та Корейського півострова (Південна і Північна Корея) продемонстровано, що лише за наявності централізованої влади, внутрішньої мобілізації ресурсів та інституційної адаптації війна здатна посилити інституційну спроможність держави.

Такий аналіз дає змогу побачити загальні тенденції та уникнути обмежень, притаманних вузькому аналізу одного випадку. Зокрема, компаративний підхід дозволяє чіткіше виокремити ключові чинники (масштаб мобілізації, джерела фінансування війни, характер зовнішньої загрози тощо), від яких залежить здатність війни стимулювати інституційний розвиток держави.

У статті розглянуто основні теоретичні концепції і підходи щодо взаємозв'язку між війною та державотворенням, представлено результати порівняльного аналізу обраних історичних випадків та сформульовано висновки про вплив війни на процеси становлення держав.

Ключові слова: війна, військовий конфлікт, мілітарно-фіскальна теорія, державотворення, історична соціологія, державна спроможність, Чарльз Тіллі, держава, конфлікти, модернізація, післявоєнна відбудова, державна слабкість, державні інститути, державна централізація.

Вступ. Вплив війни на формування держав завжди привертав увагу дослідників і сьогодні набуває особливої актуальності. У межах мілітарно-фіскальної теорії наголошується, що збройні конфлікти виступають потужним каталізатором централізації влади, розвитку бюрократії та зміцнення державних інститутів (Tilly, 1990). Гасло «війна створила державу» (Tilly, 1990) відображає історичний досвід ранньомодерної Європи, де постійні війни змушували правителів мобілізувати ресурси

та формувати ефективний апарат управління. Сучасні дослідження, зокрема роботи Л. Янг (Young, 2022), М. Сентено (Centeno, 2002), підтверджують тісний зв'язок між частотою воєн і зростанням спроможності держав – зокрема, кількісний аналіз довгострокових даних демонструє, що інтенсивні конфлікти асоціюються з сильнішими державними інституціями. Це свідчить про збереження теоретичної значущості мілітарно-фіскального підходу в поясненні державотворчих процесів.

Вплив війни на державотворення не є однорідним чи автоматично позитивним. Досвід різних країн і епох показує, що війни можуть мати умовний характер впливу на розвиток держави. З одного боку, відсутність зовнішніх воєн після здобуття незалежності пов'язана зі стагнацією або слабкістю державних інститутів. Так, на прикладі африканських країн Дж. Гербст пояснює хронічну крихкість держав тим, що вони ніколи не проходили крізь «вогонь» масштабної міждержавної війни, яка б призвела до проведення інституційних реформ і консолідацію влади (Herbst, 2000). З іншого боку, навіть наявність воєн не гарантує поступу: у Латинській Америці більшість збройних конфліктів XIX–XX ст. були так званими «обмеженими війнами», які, як зазначає М. Сентено, не змогли забезпечити структурну модернізацію держави – навпаки, вони часто приводили лише до зростання боргів та консервації слабких інститутів (Centeno, 2002). Подібним чином багато сучасних внутрішніх воєн (громадянських конфліктів) супроводжувалися розпадом державного управління, що свідчить про наявність додаткових факторів, від яких залежить результат війни для державотворення. Дослідники все частіше підкреслюють, що саме умови та тип війни визначають її наслідки для держави: лише ті конфлікти, в яких правлячі еліти змушені спиратися на мобілізацію власного населення та ресурсів, ведуть до зміцнення державних інституцій, тоді як війни, фінансовані за рахунок зовнішніх «рент» чи обмежені за охопленням, не дають аналогічного ефекту (Taylor & Botea, 2008). Війна здатна і «створювати», і «руйнувати» держави – залежно від контексту її ведення. Отже, виникає питання: за яких умов війна виконує роль каталізатора державотворчих процесів, а за яких ні.

Мета статті – визначити конкретні умови і механізми, за яких військові конфлікти сприяють формуванню сильних державних інститутів, а за яких навпаки стають деструктивними або нейтральними щодо інституційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети використано метод порівняльно-історичного аналізу, який охоплює декілька кейсів державотворення під впливом війни у різних регіонах та епохах.

Запропонований підхід не лише уточнює межі застосування мілітарно-фіскальної теорії в межах історичної соціології, але й має практичне значення – розуміння того, коли і чому війна може стати каталізатором розвитку держави, допомагає краще усвідомити виклики та можливості сучасного державотворення у світі, що змінюється.

Мілітарно-фіскальний (або «військово-бюджетний») підхід до державотворення стверджує, що зовнішні загрози і воєнна конкуренція виступають рушійною силою централізації влади та формування сильних державних інститутів. Згідно з цією концепцією, потреба протистояти ворогам примушувала правителів модернізувати армію і бюрократію, а для фінансування збройних сил вони створювали ефективну систему оподаткування та фінансове адміністрування. Як відзначає сучасне дослідження, «протягом історії великі конфлікти часто спричинювали централізацію влади, розширення державних інститутів і пришвидшували національне будівництво».

Класичним представником мілітарно-фіскального підходу є Ч. Тіллі. У своїй праці «Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990» (Tilly, 1990) він проаналізував, як постійна конкуренція між європейськими правителями вела до «централізації» ресурсів і примусового централізованого контролю. За формулюванням Ч. Тіллі, «війна створила державу, а держава створила війну» (Tilly, 1990). Це означає, що в процесі численних воєнних конфліктів монархи змушені були мобілізувати кошти та людські ресурси для армії, що своєю чергою стимулювало розвиток податкових систем та воєнної бюрократії (Tilly, 1990).

Тіллі Ч. виділяв кілька історичних фаз розвитку державних структур. Наприклад, у період націоналізації (XVII–XVIII ст.) «багато суверенів безпосередньо інтегрували фіскальний апарат у державну структуру і радикально скорочували роль незалежних підрядників» (Tilly, 1990). Паралельно відбувався процес «націоналізації» армій – замість найманців виникали постійні війська: «суверени прямо включали армії та флот до державного апарату, відмовляючись від іноземних найманців та комплектуючи основну частину своїх військ з власних громадян» (Tilly, 1990). У результаті до XIX століття більшість європейських держав «інституціоналізували» водночас і податкову систему, і збройні сили, поступово перетворюючись з «військових машин» на багатофункціональні організації з різними соціальними функціями (Tilly, 1990).

Фундаментальну роль оподаткування підкреслювали й інші дослідники. М. Леві (Levi, 1988) зауважувала, що «історія виробництва державних доходів – це історія еволюції держави». Такий погляд підкреслює, що саме збирання податків на потреби війни змінювало соціальний договір між

владою і суспільством, стимулювало розвиток фіскальних установ і громадянської звітності (Levi, 1988). Податки на військові витрати і загальна мобілізація ресурсів викликали створення спільних інститутів: платників податків почали контролювати представники центральної влади, а для виконання масових призовів на службу формувалися професійні армії та адміністративні відділи військового обліку (Levi, 1988; Tilly, 1990).

Ідею «військової революції» підхопив також і Б. Даунінг, який показав, що стрімкий розвиток нових видів озброєнь і тактик у XVI–XVII століттях вимагав ще потужніших державних машин (Downing, 1992). За Б. Даунінгом, потреба в постійних арміях і флотах, високих військових бюджетах і централізованому командуванні або призвела до ліберальних реформ, або – навпаки – до тиранії, залежно від внутрішньополітичної ситуації. У будь-якому разі, набір мобілізаційних механізмів (масові призови, військові обліковці, бюрократичний нагляд) та фінансових інструментів (державні облигації, центральні скарбниці, податкові реєстри) сприяв зростанню державної спроможності.

У цій «класичній» концепції війна постає каталізатором державотворення через посилення податкового тиску, побудову військових бюрократій і формування загальнонаціональних армій (Tilly, 1990).

Попри значний вплив мілітарно-фіскальної теорії на дослідження державотворення, її універсальність часто ставиться під сумнів. Історичний досвід позаєвропейських регіонів, зокрема Латинської Америки та Африки, свідчить, що війна не завжди сприяє зміцненню держави. Навпаки, у багатьох випадках війни виявляються деструктивними або нейтральними щодо інституційного розвитку. Це породило низку альтернативних концепцій, які акцентують на контекстуальності та умовності впливу війни на державотворчі процеси.

Одним із найвідоміших критиків універсального застосування мілітарно-фіскального підходу є М. Центено. У праці *Blood and Debt: War and the Nation-State in Latin America* (Centeno, 2002) він досліджує воєнну історію регіону XIX–XX століть і доходить висновку, що більшість війн у Латинській Америці були обмеженими, нерегулярними та не вимагали масштабної мобілізації. Це не стимулювало побудову сильних бюрократій або податкових систем. «Війна без фіскального тиску та без інституційної модернізації може лише виснажити державу, а не посилити її» – підсумовує М. Центено (Centeno, 2002). Він також наголошує, що колоніальна спадщина, соціальна нерівність і відсутність загальнонаціонального консенсусу блокували ефективне перетворення воєн на каталізatori інституційного зростання.

Схожі висновки висловлює Дж. Гербст, аналізуючи африканські держави. У книзі *States and Power in Africa* він вказує, що багато з них не мали досвіду міждержавних воєн після деколонізації, що позбавило їх «державотворчого тиску». У результаті африканські режими часто уникали розбудови бюрократії чи ефективної системи оподаткування. Він підкреслює, що в умовах постколоніального миру африканські правителі не мали потреби в примусовій мобілізації ресурсів чи консолідації влади. Через це новоутворені держави не інвестували в адміністративну інфраструктуру, зокрема в податкову систему, армію або державну бюрократію (Herbst, 2000).

Ще один важливий альтернативний підхід запропонував Дж. Мігдал. У своїй концепції «сильні суспільства – слабкі держави» він наголошує на тому, що вплив війни на державу значною мірою залежить від конфігурації соціальних сил. Навіть за наявності зовнішнього тиску, якщо держава не спроможна контролювати локальні структури (клани, громади, неформальні еліти), її інституції залишаються слабкими. За Дж. Мігдалом, у багатьох випадках держави намагаються здійснювати владу в умовах, коли громади, релігійні групи чи родові структури фактично мають більший авторитет, ніж офіційні установи. Це знижує потенціал централізації, навіть за наявності зовнішнього виклику (Migdal, 1988). Таким чином, війна не гарантує консолідації, якщо соціальні структури розпорошені й держава не має монополії на примус.

Іншу перспективу представляє Т. Скотчпол, яка у своїй праці *States and Social Revolutions* наголошує, що ключовими для інституційного прориву є внутрішні революції, а не війни як такі. Вона наголошує, що лише ті війни, які супроводжуються повною зміною соціального порядку і формуванням нових політичних класів, можуть стимулювати державну модернізацію. Без революційного тиску правлячі еліти схильні зберігати статус-кво (Skocpol, 1979). Вона вказує, що сильні держави зазвичай формуються внаслідок глибоких соціальних трансформацій, які супроводжуються зміною правлячих еліт і руйнуванням старих порядків. На її думку, структурні умови (аграрні відносини, класова мобілізація, міжнародний тиск) є критичнішими, ніж воєнний конфлікт як такий (Skocpol, 1979).

Усі ці підходи демонструють, що ефекти війни не є автоматичними і значною мірою залежать від типу війни, джерел фінансування, мобілізаційного потенціалу суспільства та легітимності політичних інститутів. Зовнішні війни, які вимагають мобілізації широких верств населення, частіше породжують централізовані держави. Натомість внутрішні конфлікти, або війни, які фінансуються за рахунок зовнішньої ренти (наприклад, ресурсних доходів чи іноземної допомоги), часто сприяють розпаду

державних структур або узурпації влади вузькою групою. Отже, постає потреба у формулюванні умовного підходу, який визнає залежність впливу війни від історичного та соціального контексту.

Кейс Руанди: війна та державотворення. У 1994 році в Руанді відбувся один із наймасштабніших геноцидів XX століття: радикальні представники етнічної групи хуту вбили близько 800 000 осіб, переважно тутсі та поміркованих хуту. Після цього політична влада перейшла до Руандійського патріотичного фронту (RPF) – організації, сформованої здебільшого з тутсі, які повернулися з вигнання. RPF установив контроль над Кігалі та зупинив масові вбивства.

Згодом RPF почав переслідувати осіб, причетних до геноциду, частину з яких розшукали в сусідньому Конго (на той момент Центральна Африка була охоплена Другою конголезькою війною). Внутрішньо ж режим ініціював програми національної єдності, а також конституційні й судові реформи. Уряд RPF на чолі з Полем Кагаме прийняв нову конституцію, започаткував інноваційні суди г'агаца для розгляду справ, пов'язаних із геноцидом, і просував ідею «єдиної нації», заборонивши політичну мобілізацію за етнічною ознакою.

Паралельно режим докладав значних зусиль до економічного та соціального відновлення: зокрема, спостерігалось стабільне економічне зростання (7–8 % ВВП щороку після 2003 року), а також значний прогрес у сферах охорони здоров'я та освіти (Reyntjens, 2015). Утім, як підкреслює Ф. Рейнтенс, цей розвиток досягався високою ціною: RPF установив майже повний монопольний контроль над владою, усунув політичну опозицію та придушив незалежне громадянське суспільство (Reyntjens, 2015).

Якщо переглянути через призму мілітарно-фіскальної теорії Чарльза Тіллі, що війна стимулює централізацію влади, розвиток бюрократії, легітимацію режиму та мобілізацію фінансових ресурсів (Tilly, 1990), то у випадку Руанди ці процеси виявилися неоднозначними. Дійсно, після перемоги Руандійський патріотичний фронт (RPF) встановив надзвичайно централізовану політичну систему: авторитарний однопартійний режим із жорстким контролем над усіма ключовими інститутами.

Як зазначає Б. Чемуні, правляча еліта, усвідомлюючи свою вразливість (через чисельну меншість тутсі), зробила створення ефективного державного апарату одним із головних пріоритетів (Chemouni, 2021). У результаті були сформовані підзвітні й сильні міністерства. Зокрема, Міністерство фінансів (MINECOFIN) перетворилося на високоефективний орган, що залучав кваліфіковані кадри з діаспори, координував бюджетний процес, розподіл донорської допомоги та реалізацію стратегічних планів розвитку (Chemouni, 2021). Аналогічну роль відіграла Руандецька митно-податкова служба (Rwanda Revenue Authority), яка суттєво підвищила здатність уряду до внутрішньої фіскальної мобілізації (Chemouni, 2021). Таким чином, війна дала можливість уряду RPF суттєво зміцнити державну адміністрацію та фіскальні інститути.

Щодо легітимності режиму, RPF спирався на так званий «геноцидний кредит» – образ визволителя країни – і риторику національної єдності для здобуття підтримки з боку широких верств населення. Водночас авторитарна модель правління забезпечувала лояльність еліт і придушувала політичну опозицію. Як зазначає Ф. Рейнтенс, довіра до режиму RPF значною мірою базувалася на його здатності гарантувати безпеку та економічне зростання, проте водночас легітимність влади підірвали порушення прав людини та усунення політичної конкуренції (Reyntjens, 2015; McDoom, 2022).

Отже, з одного боку, дії RPF частково відповідають логіці мілітарно-фіскального підходу Ч. Тіллі: відбулася концентрація влади, зміцнення адміністративного апарату та здобуття певної суспільної підтримки завдяки досягненням у розвитку. З іншого боку, фіскальна мобілізація у класичному розумінні залишалася обмеженою: уряд Руанди значною мірою залежав від міжнародної фінансової допомоги, хоча й досяг істотного прогресу у внутрішньому зборі податків (Chemouni, 2021).

Формування ефективної держави після війни в Руанді стало можливим завдяки низці унікальних обставин. Насамперед, національна катастрофа 1994 року – геноцид – створила гостру потребу у відновленні державних інституцій і досягненні внутрішнього консенсусу. Сильне лідерство Пола Кагаме –досвідченого військового та ветерана збройної боротьби – забезпечило чітке бачення трансформації та дисципліноване впровадження реформ.

RPF, будучи відносно невеликою групою в масштабах країни, зумів мобілізувати широкі суспільні ресурси. Діаспора (головним чином тутсі, що проживали в Уганді, Бурунді та інших країнах) стала джерелом кваліфікованих кадрів. Населенню були запропоновані масштабні державні ініціативи, як-от стратегія «Vision 2020» та інші довгострокові програми розвитку (Reyntjens, 2015; Chemouni, 2021).

Крім того, компактні розміри країни та її відносна етнополітична однорідність (після свідомої відмови від поділу на хуту/тутсі в публічному дискурсі) полегшили централізоване управління. Це дало змогу уряду ефективно перерозподіляти ресурси між регіонами без суттєвого опору з боку локальних еліт.

Не менш важливим фактором стала потужна підтримка з боку міжнародної спільноти. Руанда отримала значні обсяги донорської допомоги, зокрема на відбудову інфраструктури, охорону здоров'я

та освіту. Ці ресурси дозволили уряду реалізувати низку реформ, спрямованих на інституційне зміцнення (McDoom, 2022).

Таким чином, поєднання кількох ключових чинників – національної травми, згуртованого лідерства, зовнішньої підтримки, мобілізованих людських і фінансових ресурсів – створило передумови для того, щоби війна та її наслідки стали не лише трагедією, а й точкою відліку нового етапу державного будівництва в Руанді.

Розпад Сомалі після 1991 року

Після повалення режиму Мохамеда Сіада Барре в січні 1991 р. у Сомалі фактично зникла центральна влада. Колишні військові і кланові лідери відразу почали збройну боротьбу за владу, і країна впала в кровопролитну громадянську війну (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008). Спроби ООН і США втрутитися (1992–1995) не відновили мир: навіть навпаки, після 1995 р. кланові воєначальники використали опір іноземцям, змусивши американські війська піти (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008). Протягом 1990-х організовувалися численні тимчасові уряди (зокрема перехідний національний уряд 2000–2004, потім ТФР 2004–2012), але жоден з них не встановив контролю над більшістю території (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008). Натомість регіони півночі (Сомаліленд і Пунтленд) фактично оголосили себе незалежними (формально невизнаними), а центральна частина залишалась поділеною між воєначальниками і угрупованнями, включно з «Ісламським судовим союзом» і пізнішим «Аль-Шабабом» (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Експерт К. Менкгаус (2003) підкреслює, що сумарний ефект цієї тривалої анархії пояснюється не апетитами окремих воєначальників (які б виграли від відтворення держави), а «обережністю» місцевих еліт утримувати статус-кво (Menkhaus, 2003).

Якщо переглянути через призму мілітарно-фіскальної теорії Чарльза Тіллі, що війна стимулює централізацію влади, розвиток бюрократії, легітимізацію режиму та мобілізацію фінансових ресурсів (Tilly, 1990), то кейс Сомалі демонструє зворотну динаміку:

Відсутність централізованої влади. Після 1991 року жоден уряд або угруповання не змогли встановити монополію на легітимне насильство чи контроль над усією територією країни. Де-факто центральна влада зникла (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Нездатність створити дієву адміністрацію. Загальнодержавні інститути не функціонували; натомість дію зберігали локальні кланові ради та окремі міські адміністрації. Навіть формально автономні утворення – Сомаліленд і Пунтленд – діяли з обмеженою спроможністю: їхні бюджети були мінімальними і майже повністю спрямовувались на силові структури (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Відсутність фіскальної мобілізації. Жодне з угруповань не здійснювало стабільного податкового збору. Наприклад, у 2005 р. бюджет Сомаліленду складав лише \$24,7 млн, а Пунтленду – \$19,7 млн, і лівова частка цих коштів ішла на безпеку, а не на соціальні послуги чи інфраструктуру (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Проблемна легітимність урядів. Навіть міжнародно визнані перехідні уряди, зокрема Тимчасовий федеральний уряд (2004–2012), не мали широкої підтримки серед населення. У 2006 р. його вплив залишався слабким, а напади на представників влади відбувались систематично (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Отже, Сомалі не пройшло «випробування війною» у тиллівському сенсі: збройний конфлікт не привів до формування сильної централізованої держави. Навпаки, як зазначають Павелл Б., Форд Р. і Ноурасте А. (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008), анархічний період після 1995 року характеризувався відносною стабільністю порівняно з диктатурою Барре. За спостереженням Менкгауса К. (Menkhaus, 2003), місцеві еліти вважали підтримку статус-кво менш ризикованим шляхом, ніж відновлення центральної влади, що пояснює небажання інвестувати в державні структури.

Унікальні чинники, що заважали державотворенню у Сомалі

Кланова система. Глибока кланова ідентичність у Сомалі суттєво підживляла національну єдність. Після 1991 року ключові функції управління – включно з судочинством та охороною правопорядку – перейшли до традиційного права *xeer* і систем взаємного страхування, які ґрунтуються на кланових мережах (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008). Кланові вожді та старійшини контролювали місцеві ресурси й не визнавали пріоритету центральної влади. Економічна діяльність і контракти часто здійснювались через неформальні соціальні зв'язки, а не через державні інститути.

Географічні умови. Розріджене населення пустельних і напівпустельних регіонів, кочовий спосіб життя та протяжна морська лінія узбережжя сприяли децентралізації. Відсутність природних кордонів і сітки великих міст ускладнювала встановлення стійкої державної влади. Додатково, значний обсяг фінансів надходив із-за кордону у вигляді грошових переказів, що зменшувало потребу в оподаткуванні місцевого населення.

Зовнішнє втручання. Миротворчі місії ООН (UNOSOM I–II, 1992–1995) не змогли стабілізувати ситуацію, а навпаки, спровокували нові конфлікти з воєначальниками (Powell, Ford & Nowrasteh,

2008). Зокрема, операція в Могадишо у 1993 році посилила недовіру до іноземної присутності та державних структур. Подальші інтервенції – етіопська (2006–2009) і місія Африканського Союзу – також не створили довготривалої стабільності, а радше сприяли радикалізації, зокрема зростанню впливу «Аль-Шабаб».

Спадщина режиму Барре. Авторитарне правління Мохамеда Сіада Барре (1969–1991) залишило глибокі розломи в суспільстві. Хоча офіційно режим забороняв «племінну» ідентичність, він фактично практикував фаворитизм, надаючи привілеї окремим кланам (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008). Після його падіння озброєні формування, які раніше підтримували владу, зайняли родючі землі, що спричинило конфлікти за «кланову спадщину». Централізованій владі більше не довіряли через її репресивні та грабіжницькі практики в 1980–1990-х роках.

Наведені чинники взаємопов'язані: кланова та децентралізована структура суспільства перешкождала концентрації влади, відсутність фіскальної бази (через зовнішні трансферти) знижувала стимули до побудови держави, а зовнішні втручання й тривалі конфлікти унеможливлювали встановлення централізованого уряду.

Вплив Корейської війни на державотворення у Північній і Південній Кореї

Після завершення Корейської війни (1950–1953) обидві держави – КНДР і Республіка Корея – розпочали складний процес відновлення, який визначив їхні подальші траєкторії державного розвитку. У Північній Кореї війна стала поштовхом до формування жорстко централізованої однопартійної системи під керівництвом Кім Ір Сена. За активної підтримки СРСР і КНР у 1950–60-х роках КНДР реалізувала низку п'ятирічних планів, здійснила колективізацію сільського господарства, індустріалізацію та масштабне розширення збройних сил. Зокрема, радянські дотації, техніка та обладнання спрямовувалися насамперед на відновлення промисловості. Це дозволило Півночі зберігати вищий ВВП на душу населення, ніж у Південній Кореї, аж до середини 1970-х років (Lee, 2001).

У ідеологічному плані режим дедалі більше наголошував на самостійності: вже в середині 1950-х уряд КНДР дистанціювався від СРСР, звинувачуючи його у «ревізіонізмі», й почав просувати принцип чучхе – політичного самозабезпечення (Kim, 2007). Органи державної влади значно посилились: після поразки КНДР під час Інчхонської операції 1950 року Кім Ір Сен створив Головне політичне управління Корейської народної армії, офіційно закріпивши партійний контроль над військом. Збройні сили стали стрижнем політичного режиму, а економічна мобілізація відбувалася через централізоване директивне управління та колективізовані форми господарювання.

У Південній Кореї після 1953 року також утвердився авторитарний режим, але іншого характеру. Спочатку при владі залишався президент Синман Рі, який спирався на політичну та військову підтримку США. У 1961 році генерал Пак Чон Хі здійснив військовий переворот, після чого було встановлено жорстку адміністративну бюрократію з елементами централізованого планування. Економічна відбудова Республіки Корея значною мірою залежала від зовнішньої допомоги: за оцінками дослідників, США та ООН надали Півдню близько 4,4 млрд доларів, що в основному спрямовувались на споживчі товари та інфраструктурні проекти (Seth, 2013).

В умовах постійної загрози відновлення війни державна політика була зорієнтована насамперед на підвищення рівня життя населення та утримання великої армії (550–700 тис. осіб), а не на довгостроковий розвиток національної промисловості. Це обмежувало формування ефективної фіскальної системи: у 1950–60-х роках близько 40% державного бюджету фінансувалося за рахунок зовнішніх військових субвенцій і донорських програм. Попри те, що в 1960–80-х роках Південна Корея досягла значного індустріального зростання (економічне «диво» епохи Пак Чон Хі), державні інститути на початковому етапі залишалися менш централізованими й більш персоналізованими, ніж у КНДР.

Якщо переглянути через призму мілітарно-фіскальної теорії Чарльза Тіллі, що війна стимулює централізацію влади, розвиток бюрократії, легітимацію режиму та мобілізацію фінансових ресурсів (Tilly, 1990), то у випадку Кореї війна дійсно сприяла зміцненню державних структур, але із суттєвими відмінностями. У КНДР мобілізаційна спроможність значною мірою забезпечувалася завдяки зовнішній допомозі: СРСР і Китай фінансували основну індустріальну базу, що дозволило Пхеньяну швидко відновити промисловість. Разом з тим це означало, що окремих податків та власної економічної самодостатності досягали менше – натомість держава керувала надходженням ресурсів через планову систему. Зовнішні актори (СРСР, КНР) насамперед заохочували північнокорейську мобілізацію (техніка, будівництво заводів, військовий досвід), хоча на доволі незалежних умовах: КНДР рано відстоювала курс ізоляції (ідеологія чучхе) (Woo, 2024).

Водночас у Південній Кореї США забезпечили економічне виживання нації на час війни та післявоєнної відбудови, але це ослабило тиск на розвиток власної фіскальної бази. Велика частина витрат на оборону і соціальні програми сплачувалася переважно за рахунок американської допомоги (Seth, 2013). Таким чином сформувалися великі регулярні збройні сили та зросла роль військових

в уряді (Пак Чон Хі особисто очолював оборонне виробництво), але водночас держава менше обкладала населення податками. Внесок зовнішніх акторів (США, Японія) був двояким: з одного боку, вони суттєво сприяли поширенню інституцій нової республіки (воєнна допомога, освіта адміністрації), з іншого – значна частка ресурсів надходила зовнішніми каналами, що зробило мобілізацію менш «суверенною». У зовнішній політиці Південна Корея після війни де-факто перестала бути «бойовим фронтом», спрямованим на мобілізацію проти загроз, і натомість зосередилася на стабілізації внутрішнього управління, зберігши підтримку союзників для економічної трансформації (зокрема, промислові плани 1960–70-х років).

Відповідно до класичної мілітарно-фіскальної теорії, сформульованої Чарльза Тіллі, війни виступають ключовим каталізатором централізації політичної влади й розвитку податкової системи. У процесі боротьби за виживання держави прагнуть сконцентрувати монополію на легітимне насильство та мобілізувати фіскальні ресурси для фінансування воєнних зусиль (Tilly, 1990; Levi, 1988). Такий процес зазвичай охоплює три послідовні етапи:

- 1) переможці конфлікту придушують внутрішніх суперників і встановлюють монополію на використання сили та збір податків;

- 2) ростаючі потреби війни стимулюють розвиток адміністративного апарату – створення спеціалізованих податкових, військових і управлінських інституцій;

- 3) з часом нові бюрократичні структури та мобілізовані соціальні групи починають вимагати політичного представництва і доступу до ресурсів держави.

У європейському історичному контексті ця логіка сприяла формуванню стабільних національних держав з розвиненими інститутами примусу й оподаткування (Tilly, 1990).

Проте сучасні приклади часто відрізняються від європейського досвіду. Як підкреслює А. Леандер, у постколоніальному світі війни здебільшого руйнують державні інституції, а не сприяють їх зміцненню (Leander, 2004). Зокрема, в багатьох африканських конфліктах формується так звана «державність-оболонка» (shell state), коли центральна влада свідомо уникає контролю над периферійними або малозначущими регіонами (Herbst, 2000). Яскравим прикладом є Сомалі: після повалення режиму Сіада Барре у 1991 році країна занурилася в анархію, центральна влада повністю зникла, а владу на місцях перебрали збройні кланові утворення, що перетворило Сомалі на класичний «failed state» (Menkhaus, 2003; Powell et al., 2008).

Подібним чином громадянські війни в Судані та Центральноафриканській Республіці спричинили фрагментацію політичної влади та розпорошення ресурсів, що значно ослабило державні інститути (McDoom, 2022). Водночас деякі країни, зокрема Руанда, демонструють інший сценарій. Тут насильницький конфлікт 1994 року став поштовхом до формування жорстко централізованої мобілізаційної держави. Режим Пауля Кагаме ефективно використав традиційні структури (зокрема cellule та umuganda) як інструменти масової мобілізації населення (Chemouni, 2021; Reyntjens, 2015). Це дозволило владі не лише консолідувати політичний контроль, а й здійснювати масштабну насильницьку мобілізацію, включно з реалізацією геноциду (Heldring & Robinson, 2023).

Отже, післявоєнний досвід різних африканських країн має кілька спільних рис. По-перше, більшість із них походять з колоніального контексту зі штучно визначеними кордонами, через що зовнішня загроза часто була відсутня, а основні конфлікти мали громадянський характер. По-друге, у цих державах зазвичай формувалися авторитарні політичні режими (військові хунти, однопартійні диктатури), але інституційна спроможність залишалася низькою. Після завершення збройного протистояння економічне відновлення було повільним: інфраструктура часто перебувала в руїнах, а більшість ресурсів спрямовувалася на утримання безпеки та боротьбу з опозиційними угрупованнями.

Показовим прикладом є Сомалі: після краху режиму Сіада Барре у 1991 році країна занурилася в гуманітарну катастрофу. Центральна влада припинила існування, а регіони перейшли під контроль кланових воєнізованих формувань. Це спричинило повну фрагментацію політичної влади та розпад державних інститутів (Menkhaus, 2003; Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Водночас Корея продемонструвала інший сценарій. В обох корейських державах війна 1950–1953 рр. спричинила колосальні руйнування: загинуло близько чотирьох мільйонів людей, значну частину промисловості та інфраструктури було знищено (Lee, 2001; Seth, 2013). Проте після війни уряди Кореї діяли масштабно. У Північній Кореї суворий централізований режим уже у 1950–60-х роках здійснив «вражаюче відновлення», активно індустріалізуючи країну (Lee, 2001). У Південній Кореї (за президента Пі Синмана) спочатку спостерігалася політична нестабільність і корупція, а економіка значною мірою залежала від американської допомоги (Seth, 2013). Проте завдяки постійному впливу США, а згодом – сучасній промисловій політиці (після 1960-х рр.), обидві Кореї зуміли розвинути сильні державні інституції й економіки.

Спільним наслідком війни в обох регіонах було мобілізаційне включення населення (призов до війська, централізація владних структур) і руйнування старої економіки; відмінність полягала в тому,

що в Кореї війна відбувалася за участю наддержав, що стимулювало масштабну зовнішню допомогу та відбудову, тоді як в Африці – переважно внутрішні конфлікти з обмеженою іноземною підтримкою (Herbst, 2000; McDoom, 2022). Також спільним є зростання ролі армії й безпекових структур у державі, але в Кореї це відбулося в рамках централізованого керівництва (післявоєнна диктатура Пак Чон Хи в Південній Кореї), а в Африці – здебільшого у вигляді кількох паралельних збройних угруповань (Сомалі, Судан, конфлікт Ефіопія–Еритрея).

Отже, війна не завжди веде до руйнування державності – у певних умовах вона, навпаки, може стати каталізатором централізації влади та розбудови інституцій. Порівняльний аналіз випадків Кореї, Руанди, Сомалі, Судану й Ефіопії дозволяє виокремити ключові чинники, що визначають цей вектор.

1. *Роль зовнішніх акторів.* Міжнародний контекст має вирішальне значення. Якщо у випадку Кореїської війни активне втручання наддержав (США, КНР, СРСР) спричинило масовану зовнішню допомогу та сприяло відбудові, то в багатьох африканських конфліктах міжнародна підтримка була обмеженою або фрагментарною. Часто зовнішні сили (особливо під час громадянських війн) підтримували не державу, а конкуруючі угруповання, як це було в Сомалі чи Судані, що ще більше поглиблювало розкол (Menkhaus, 2003; McDoom, 2022). Лише в окремих випадках – наприклад, у Руанді після геноциду – міжнародна допомога була спрямована на відновлення державних інститутів (Reyntjens, 2015).

2. *Тип політичного режиму.* Авторитарії, особливо тоталітарного типу, мають вищу спроможність до мобілізації ресурсів у кризових умовах. У Північній Кореї та Руанді сильна централізована влада забезпечила мобілізаційний контроль над населенням, навіть із застосуванням репресивних механізмів (Chemouni, 2021). Натомість популістські або слабо інституціоналізовані демократичні режими, як-от у Південній Кореї в 1950-х рр. чи у Судані, мали обмежену спроможність мобілізувати ресурси та підтримувати легітимність після війни (Seth, 2013).

3. *Мобілізаційний потенціал.* Успішне державотворення після війни потребує широкої мобілізації населення. Кореїська війна сприяла загальному військовому призову, що об'єднало суспільства навколо зовнішньої загрози. В Африці ж мобілізація часто була фрагментарною – за етнічними, регіональними або клановими лініями. Винятком є Руанда, де існувала глибока мережа соціального примусу (*cellule*, *umuganda*), що дозволила режиму Пауля Кагаме мобілізувати населення як для участі в геноциді, так і для післявоєнного будівництва держави (Heldring & Robinson, 2023; Chemouni, 2021).

4. *Тип війни.* Характер війни безпосередньо впливає на результат. Міждержавні війни, як-от Кореїська, частіше призводять до консолідації держави, оскільки стимулюють формування національної ідентичності та централізацію влади. Громадянські війни, навпаки, фрагментують суспільство, послаблюють легітимність центру та руйнують інституційний каркас. У Судані, Ефіопії та Сомалі конфлікти мали внутрішній або сепаратистський характер, що зумовило розпад або переформатування державності (Herbst, 2000; Menkhaus, 2003).

Висновки і перспективи досліджень. Порівняльний аналіз африканських кейсів та держав Кореїського півострова демонструє, що війна може слугувати каталізатором державотворення лише за наявності специфічних умов: жорсткої централізації влади, високого рівня мобілізації населення, системної зовнішньої підтримки та міждержавного характеру конфлікту. Натомість у багатьох сучасних африканських випадках війна, навпаки, спричиняла фрагментацію, делегітимацію та ослаблення державних інституцій (Leander, 2004; Menkhaus, 2003; McDoom, 2022).

Для України, яка нині перебуває в умовах повномасштабної міждержавної війни, ці висновки набувають особливої актуальності. Дослідження таких факторів, як структура зовнішньої допомоги, рівень суспільної мобілізації, тип політичного режиму та характер конфлікту, є необхідним для розуміння перспектив українського державотворення. Високий рівень єдності громадянського суспільства, підтримка західних партнерів та інтенсивна мобілізація ресурсів можуть, відповідно до логіки мілітарно-фіскальної теорії, сприяти інституційній консолідації. Водночас залишається відкритим питання: чи трансформується ця мобілізація у стійку державну модернізацію, чи призведе до нових викликів – політичних, соціальних або військових. «Проте після завершення широкомасштабних бойових дій має відбутися післявоєнна відбудова не лише «фізичної» інфраструктури, але і держави та політичної системи, які повинні адекватно відповідати на ті виклики, які поставатимуть» (Fedorchenko-Kutuev, Rygolenko & Khomiak, 2023).

Майбутні дослідження повинні зосередитися на динаміці інституційного розвитку в Україні у порівняльній перспективі. Аналіз факторів, що обумовлюють успіх або провал державотворення – тип війни, роль зовнішніх акторів, рівень централізації та структура мобілізації – може бути поглиблений шляхом порівняння з досвідом африканських країн та Кореїського півострова. Такий підхід дозволить точніше прогнозувати траєкторії поствоєнної трансформації української держави.

Pygolenko I., August S. War as a catalyst of state-building: analysis thought the prism of Charles Tilly's military-fiscal theory

The article examines the impact of war on the processes of formation and strengthening of state institutions. Within the framework of Charles Tilly's military-fiscal theory and its modern interpretations, the authors analyze under what political, social and resource conditions war can act as a catalyst for state formation.

The paper attempts to conceptualize military-fiscal theory in a new way, supplementing it with an analysis of the conditional nature of the impact of war. A generalization of different countries and historical periods is made to identify patterns: why in some cases war leads to bureaucratic strengthening and national consolidation, and in others – not.

The study is relevant for understanding the trajectories of state development in the context of modern conflicts and the war in Ukraine, in particular.

Using the example of a comparative analysis of cases of African countries (Rwanda and Somalia) and the Korean Peninsula (South and North Korea), it is demonstrated that only in the presence of centralized power, internal mobilization of resources and institutional adaptation can war strengthen the institutional capacity of the state.

Such an analysis makes it possible to see general trends and avoid the limitations inherent in a narrow analysis of one case. In particular, a comparative approach allows us to more clearly identify key factors (scale of mobilization, sources of financing of the war, nature of the external threat, etc.) on which the ability of war to stimulate the institutional development of the state depends.

The article examines the main theoretical concepts and approaches to the relationship between war and state formation, presents the results of a comparative analysis of selected historical cases and formulates conclusions about the impact of war on the processes of state formation.

Key words: war, military conflict, military-fiscal theory, state formation, historical sociology, state capacity.

Література:

1. Centeno, M. A. (2002). *Blood and Debt: War and the Nation-State in Latin America*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
2. Chemouni, B. (2021). *State Capacity in Post-Conflict Africa: Comparing Rwanda and Sierra Leone*. Oxford: Oxford University Press.
3. Downing, B.M. (1992). *The Military Revolution and Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*. Princeton: Princeton University Press.
4. Fedorchenko-Kutuev P., Pygolenko I., Khomiak A. (2023) Ukrainian State Between the Imperatives of Democracy and Post-War Modernization. *Ideology and Politics Journal*, 1 (23), 148–171.
5. Heldring, L., Robinson, J. A. (2023). Problematizing State Capacity: The Rwandan Case. *Journal of Institutional Economics*, 19(S3), 401–425.
6. Herbst, J. (2000). *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
7. Kim, G. O. (2021, April). *Sino-Soviet Influence in North Korea*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/350887525_Sino-Soviet_Influence_in_North_Korea
8. Leander, A. (2004). Wars and the Un-Making of States: Taking Tilly Seriously in the Contemporary World. In Guzzini, S. & Jung, D. (Eds.), *Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research* (pp. 69–80). London: Routledge.
9. Lee, J.-W. (2001). The Impact of the Korean War on the Korean Economy. *International Journal of Korean Studies*, 5(1), 95–116.
10. Levi, M. (1988). *Of Rule and Revenue: Taxation, State Formation, and Development in Early Modern Europe*. Berkeley, CA: University of California Press.
11. McDoom, O. S. (2022). Militarized Statehood: Perspectives from Sudan and South Sudan. *Journal of Eastern African Studies*, 16(4), 589–610.
12. Menkhaus, K. (2003). State Collapse in Somalia: Second Thoughts. *Review of African Political Economy*, 30(97), 405–422.
13. Migdal, J. S. (1988). *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

14. Powell, B. Ford, R. Nowrasteh, A. (2008). Somalia after state collapse: Chaos or improvement? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 67, 657–670.
15. Reyntjens, F. (2015). *Political Governance in Post-Genocide Rwanda*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Seth, M. J. (2013). An Unpromising Recovery: South Korea's Post-Korean War Economic Development: 1953–1961. *Education About Asia*, 18(3), 42–49.
17. Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Taylor, B. D., Botea, R. (2008). Tilly Tally: War-Making and State-Making in the Contemporary Third World. *International Studies Review*, 10(1), 27–56.
19. Tilly, C. (1990). *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
20. Woo, J. (2024). Personalist Dictatorship and Political Roles of the Military in North Korea. *Journal of Military and Strategic Studies*, 23(2), 277–303.
21. Young, L. D. (2022). Testing Tilly: Does War Really Make States? *Social Evolution & History*, 21(1), 65–89.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2025

Рекомендована до друку 04.08.2025

Опублікована _____.2025